

Bakalářská práce

2010

Hana Janoušková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

POJETÍ ČLOVĚKA VE FILOSOFICKÉ ANTROPOLOGII
HELMUTHA PLESSNERA A ARNOLDA GEHLENA

Vedoucí práce: Mgr. Petr Urban, Ph.D.

Autor práce: Hana Janoušková

Studijní obor: Humanistika

Ročník: V.

2010

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

24. března 2010

.....

Hana Janoušková

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Petru Urbanovi, Ph.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
I. HELMUTH PLESSNER.....	7
1. Slovo na úvod.....	7
2. Pozicionalita.....	7
2.1 Hranice/ohraničení.....	8
2.2 Dvojitý aspekt věci.....	10
2.3. Zastoupení těles v prostoru a čase.....	10
2.3.1. Zastoupení těles v prostoru – „Räumlichkeit“.....	10
2.3.2. Zastoupení těles v čase – „Zeithaftigkeit“.....	11
2.4. Orgán jako podmínka živých organismů.....	12
3. Pojetí rostlin a zvířat u Plessnera.....	14
3.1. Rostliny.....	14
3.2. Zvířata.....	16
4. Člověk a jeho excentrická forma života.....	18
5. Vnější, vnitřní a sdílený svět.....	22
5.1. Vnější svět – Außenwelt.....	22
5.2. Vnitřní svět – Innenwelt.....	23
5.3. Sdílený svět – Mitwelt.....	24
6. Závěr.....	26
II. ARNOLD GEHLEN.....	27
1. Slovo na úvod.....	27
2. Teorie původu člověka.....	27
3. Pojetí zvířete u Gehlena.....	29
4. Postavení člověka v přírodě.....	31
4.1. Nietzsche a Scheler – Gehlenovi předchůdci.....	31
4.2. Člověk jako jednající bytost.....	34
4.3. Člověk jako hříčka přírody sestavená z nedostatků.....	35
4.3.1. Nedostatek orgánového vybavení.....	36
4.3.2. Nedostatek instinktů.....	38
4.4. Člověk jako kulturní a disciplinovaná bytost.....	40
5. Závěr.....	42
ZÁVĚR.....	44
Seznam literatury.....	45
Abstrakt.....	46
Abstract.....	47

I. ÚVOD

Již mnohá staletí se lidé snažili odpovědět na zdánlivě jednoduchou otázku, co je člověk, jaká je jeho role ve světě, co je pro něho charakteristické. Pokud se nad tím zamyslíme, existuje mnoho odpovědí. Záleží jen na tom, z jakého úhlu na člověka nahlížíme.

Jen z hlediska náboženského vystupuje člověk v mnohých rolích. Je nemožné, aby jeho pojetí bylo shodné jak např. v křesťanství tak i v buddhismu. Pokud bychom se zaměřili na jedno jediné náboženství, často bychom i zde našli odchylky. Jednoduše lze říci, kolik různých náboženství tolik pohledů na lidský druh.

Pokud se podíváme na lidský druh z pohledu např. umění, opět nalezneme mnoho různých odpovědí. Člověk je ten, který postavil paláce, pyramidy, různé monumenty. Byl u stavby všech divů světa. Je autorem muzikálních projevů. Je tvůrcem obrazů, které popisují různorodé naladění.

Pohled na člověka z biologického hlediska nás přivede ke stavbě jeho orgánů, kostry či mozku. Jinou odpověď na otázku po člověku by nám dala např. psychologie. Člověk je také původcem válek, vynalezl různé typy zbraní a ve velké míře stojí za lidský utrpením a strastí.

Zkrátka kolik odpovědí, tolik pohledů na lidský druh. Znamená to tedy, že čím více se nad touto otázkou zamýšlíme, tím více je naše odpověď problematická.

Sestavit člověka z přívlastků, by nebylo přesné. Vždy by se objevil někdo, kdo by namítl, že toto či ono, pro člověka charakteristické, zde chybí. Je tedy nutné, objevit vědu, která by mohla definovat člověka.

Touto vědou by měla být antropologie. Antropologie jako věda o člověku. Věda, která zabírá mnoho oblastí v souvislosti s člověkem. V první řadě se snaží popsat původ člověka, jeho stavbu těla v průběhu tisíciletí, jeho rozmístění na Zemi atd. Jedná se tedy o vědu, charakterizující člověka, na základě vědeckých materiálů. Zcela jistě jí nemůžeme upřít prvenství v obecné charakteristice člověka. Najdou se však i tací, kteří zde vidí „háček“. Pokud antropologie pracuje pouze v souvislosti s podloženými fakty, kde je místo na důležitý prvek člověka, a to jeho vědomí? Jak může antropologie odpovědět na otázku rasové nenávisti,

světových válek? Jaké místo zde zaujímá lidská odpovědnost, mravní zákony, etika? Je zde prostor pro lidské myšlení a jednání?

Touto otázkou se dostáváme k jádru naší práce. Abychom mohli správně charakterizovat člověka, měli bychom vzít v úvahu oba prvky, o kterých jsme si právě řekli. Lidskou charakteristiku by mělo vytvořit spojení výsledů z biologie a filosofie. Tedy správnou odpověď na otázku, co je člověk, podává dle našeho názoru filosofická antropologie. Filosofie byla na tomto místě vybrána jako základní věda. Jako stavební kámen veškerých věd. Výsledkem byl prostor pro spekulace a přemýšlení spolu s vědeckými výsledky. Bylo to spojení, které se vytvořilo na dvou možných základech. V prvním případě vystupuje filosofie jako rozšíření vědeckých hranic biologie. V druhém případě stojí biologie jako „kořen“ strnulým filosofickým otázkám a dává jí moderní charakter. Ať už je spojení jakékoliv, výsledkem jsou odpovědi na otázku po podstatě člověka.

V naší práci budeme sledovat díla dvou významných představitelů filosofické antropologie 20. století, a sice Helmutha Plessnera (1892-1985) a Arnolda Gehlena (1904-1976).

Typické pro tyto autory je právě spojení ducha spolu s fyzickou stránkou člověka. Oba hledají „výjimečnost“ člověka ve srovnání s jinými zvířecími druhy a oba nachází svou odpověď, která netkví pouze v rozumu. Jejich názory jednoznačně popírají ostatní teorie v jejich době, které neberou v úvahu lidskou přirozenost, ducha, organismus a spolu s tím i rozhodující moment lidské existence.

Celá práce je rozdělena do dvou hlavních částí. Každá část je věnována jednomu ze dvou autorů H. Plessnerovi nebo A. Gehlenovi. Stěžejní jsou pak pro tuto práci jejich díla *Die Stufen des Organischen und der Mensch* (H. Plessner) a *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt* (A. Gehlen). Tato díla jsme zvolili jako základní kameny filosofické antropologie. Další použitá literatura má poté dokreslovat naši teorii. Abychom zachovali veškerou důležitost a osobitost citovaných děl, ponechali jsme je v originálním znění jazyka.

II. Pojetí člověka u Helmutha Plessnera

1. Slovo na úvod

Abychom mohli ukázat, jak vypadá Plessnerův pohled na člověka jako takového, je nutné zabývat se celkovým pojetím jeho světa. Na počátku bychom měli zmínit, jak autor rozlišuje živou a neživou přírodu vůbec. Jestli a do jaké míry jsou zde vidět rozdíly v říši rostlin a v říši zvířat, a samozřejmě jakou roli zde hraje člověk.

V tomto případě nám jako stavební kámen naší práce posloužilo Plessnerovo dílo: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*.

2. Pozicionalita

Základním pojmem Plessnerovy biologické a antropologické teorie je „pozicionalita“. Tímto pojmem se Plessner snaží vyprostit z dlouhodobého hodnocení člověka a přírody ve smyslu Descartovské *res cogitans* a *res extensa*, nebo jednodušeji z prostého vzorce člověka jako zvířete s přídavkem čehosi, v čem má člověk jaksi „navrch“.

Podle Plessnera vytváří pozicionalita základní rozdíl mezi živou a neživou přírodou. Tento pojem zvolil na základě výsledků tří různých pozic, které živé těleso zaujímá vzhledem k okolí, ve kterém žije.

V *prvním případě* jsou živé věci ty, které na sebe váží vztah s - a - proti – přírodnímu okolí. Tudíž jsou v pozici, kde dochází k nějaké reakci na okolní tělesa a vlivy. Fischer popisuje tuto teorii takto: *„Positional sind also Dinge, die in und gegen ein Umgebungsfeld gesetzt sind, in eine Lage gestellt, zu der sie präreflexiv Stellung beziehen müssen.“*¹

V *druhém případě* zaujímá živý organismus postavení v určitém prostoru a v určitém čase. Výsledkem je splnění podmínky měřitelnosti a tudíž dokazatelnosti existence. Slovy Fischera: *„In Positionalität als Kennzeichnung lebendiger Dinge ist immer schon „Position“ mit angesprochen, also die räumliche und zeitliche Bestimmtheit von bewegten Körper in der materiell-*

¹ FISCHER, J.: *Exzentrische Positionalität*, str. 274.

physischen Schicht – als Vorraussetzung der empirischen Bestimmbarkeit durch Messung.“²

Třetí postavení probíhá u živého tělesa pomocí jeho vnitřního ohraničení. Dochází zde ke specifickému vztahu mezi jádrem a obalem živých organismů, ale i k postavení tělesa k sobě samému. Jedná se o dvojí aspekt věci.

Pro lepší představu popíšeme dílčí aspekty, které jsou předpokladem pro pozicionalitu.

2.1. Hranice/ohraničení

Podle Plessnerovy výchozí teze se za živá tělesa považují pouze taková, kterým náleží tzv. protichůdný vztah mezi polem vnitřním a vnějším („divergente Außen – Innenbeziehung“³). Místo, kde můžeme najít přelom mezi zmiňovanými oblastmi, je hranice nebo ohraničení tělesa. Jde o moment, kde se strany vnitřního a vnějšího budou dotýkat, veškeré vlivy zde budou odcházet a přicházet, a přitom při každém kontaktu z obou stran si toto místo vždy zachová svou neutrálnost.

Právě vztah k hranici/ohraničení je jedním z nosných pilířů autorovy teorie. Zde bychom mohli použít slov Heike Kämpf: „Plessner formuliert den Begriff der Positionalität hier als Logik der lebendigen Form, die den Bezug eines Körpers zu seiner Grenze bezeichnet.“⁴ „Der lebendige Körper steht in einer (Position voraussetzenden) Beziehung zur Umgebung, die durch seine Grenze vermittelt wird, während sich ein unbelebter Gegenstand in die Umgebung einfügt.“⁵

Zde můžeme najít dva možné typy tohoto ohraničení:

V *prvním případě* půjde o hranici pouze virtuální – pomyslný mezník, který se nachází mezi tělesem a jeho středem („anstoßenden Medien“⁶). Pro jednodušší vysvětlení bychom si mohli představit něco, co je obalené slupkou. Tato slupka je

² FISCHER, J.: *Exzentrische Positionalität*, str. 274/275.

³ PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch*, str. 98.

⁴ KÄMPF, H.: *Helmuth Plessner*, str. 63.

⁵ KÄMPF, H.: *Helmuth Plessner*, str. 65.

⁶ PLESSNER, H., str. 103.

pouze v naší mysli, přesto chrání jádro čehosi. Tedy místo, kde dané těleso začíná či končí, je totožné s místem počátku i konce druhého případu. Hranice nepatří ani jednomu ani druhému, ale je obou. Tyto hranice jsou pouze pomyslné. („...insofern das Zu – Ende- Sein des Einen der Anfang des Anderen ist.“⁷) My vidíme určité individuum jako výsledek spojení všech jeho vlastností. Avšak co vytváří jeho centrum – jádro a co je jeho „obal“, to si můžeme jen představit. Pro přesnější popis je nutné dodat, že Plessner nevyužívá pojmu „obal“ ale obklopující pole („Umfeld“).

V *druhém případě* jde o hranici, která není virtuální, ale taková, která náleží skutečnému tělesu. Jedná se o rozhraní mezi jedním tělesem, jeho počátkem a koncem, a dalšími tělesy v jeho okolí. Stejně tak tato hranice tělesa tvoří přechod k sobě samému. Pro lepší představu uvádíme příklad kůže. Toto popisuje i K. Haucke: „*Der Rand als Grenze wird Hülle, organisch gesprochen Membran, Haut, in der der Körper steckt. Physisch gesehen besitzt der Körper diese Haut als Eigenschaft, unterscheidet sich freilich ebenso von ihr; kann nichts aus ihr heraus und weist doch durch sie über sie hinaus.*“⁸

Pro shrnutí tedy můžeme říct, že existují dva typy hranic, jež jsou charakteristické pouze pro živá tělesa. První jež působí jako vnitřní tzn. dělící linie mezi jádrem a polem jež ho obklopuje a druhá vnější, která odděluje živý organismus od ostatních věcí a individuí. Neživé těleso je naprosto oproštěno od všech těchto dělení. Je a existuje jako něco, co se všemu poddalo. V jeho případě nemůžeme mluvit ani o hranici mezi jím a okolím, protože (např. kámen) na něj nikdy, jakýmkoliv způsobem, nebude reagovat. Pro lepší rozlišení mluvíme nikoli o vnější hranici, ale o hraně („Rand“). Fischer se o hranici vyjadřuje takto: „*Erst durch die „Grenze“ als Eigenschaft, als realisierte Beziehung zwischen Innen und Außen, durch diese Grenze, die nicht nur ein Rand ist, an dem das Ding aufhört, sondern konstitutiv zu ihm als Ding gehört, wird ein physischer*

⁷ PLESSNER, H., str. 103.

⁸ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 64.

Körper „ganzheitlich“ bzw. organisch und nimmt darin eine typische „Gestalt“, eine körperliche Ausprägung an.“⁹

2.2. Dvojitý aspekt věci

Jak už jsme si řekli, při pohlednutí na nějaký živý organismu vidíme jen snůšku jeho vlastností. Jednoduše jen něco, co obklopuje jeho jádro („um“ das Ding „herum.“¹⁰), ale nikdy to, co se nachází v samotném nitru věci („in“ das Ding „hinein“). To znamená, že při reakci na okolní vlivy, může dojít k ovlivnění samotným centrem věci.

Tyto dvě možnosti nazývá Plessner jako dvojitý aspekt věci, který je podmínkou pro pozicionalitu. Je to nový způsob jak se dívat na problematiku substance a akcidentů. Stejně tak Haucke: *„Aus seiner These über den Doppelaspekt erscheinenden lebendige Körper entwickelt Plessner den tragenden Begriff der Positionalität. Er enthält in allgemeiner Form eine Neubestimmung des Verhältnisses von Substanz und Akzidens, die dann zweifach konkretisiert wird.“¹¹*

Proč jsme se zabývali právě dvojitým aspektem si později vysvětlíme v souvislosti s organismy, které dokáží vzhledem ke svému centru držet odstup.

2.3. Zastoupení těles v prostoru a čase

Hned na počátku jsme se zmínili o tom, že pokud se má jednat o živé těleso, musí splňovat podmínky svého zastoupení v určitých oblastech.

.

2.3.1 Přítomnost těles v prostoru – „Räumlichkeit“

V první případě se jedná o pozici v poli prostorovém. Na základě jednoduchého zamyšlení musíme dojít k závěru, že každé fyzické těleso existuje na nějakém místě. Ačkoliv by se zdálo, že jde pouze o jednoduché prostorové vyplnění (jako to platí pro neživou přírodu), mají živá tělesa ke svému místu

⁹ FISCHER, J.: *Exzentrische Positionalität*, str. 272.

¹⁰ PLESSNER, H., str. 83.

¹¹ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 54.

„pobytu“ hlubší vztah, spojení se světem. *„Es füllt nicht nur eine Stelle im Raum aus, sondern es hat einen Ort, strenger gesagt: es behauptet von ihm aus einen Ort, seinen „natürlichen Ort“¹².*

Pokud má tedy těleso vztah ke svému prostředí či umístění, pak se jedná o živé individuum. Toto těleso ovlivňuje sebe a své okolí. Obohacuje jej. Nestojí zde a nezmizí bezdůvodně. Jeho vliv vychází z jeho individuality, z jeho jádra, z jeho vlastního já.

2.3.2. Zastoupení těles v čase – „Zeithaftigkeit“

Za žijící těleso se považuje organismus, který se vyskytuje, naplňuje a ovlivňuje sebe i své okolí nejen v nějakém prostoru, ale právě tak i v čase. Opět se nejedná o pouhé časové umístění, ale o složitější proces. *„Als lebendige Körper ist der Organismus nicht nur in den Raum, sondern ebenso in die Zeit hinein, nicht einfach wie jedes Ding zeitlich festlegbar, in der Zeit, zu irgendeiner oder zu aller Zeit, sondern zeithaft aus seinem eigenen Wesen heraus.“¹³*

V případě živého tělesa to znamená, že se mu propůjčuje schopnost odpoutat se od nečasovosti. Bytí tohoto tělesa obdrží vyšší rozměr, který mu zprostředkuje samostatnost a schopnost pohybu mezi současností a v některých případech i minulostí a budoucností. *„Dieser Wesenszug sichert dem lebendigen Ding, was keinem leblosen Ding gegeben ist, Gegenwart. In Rückbindung von der Zukunft her steht der lebendige Körper, ihm selber vorweg d. h. Zweck, seinem dauernden Übergehen von Noch nicht ins Nicht mehr entgegen oder beharrt.“¹⁴*

Podle Plessnera je právě přítomnost (Gegenwart) předpokladem pro vyjádření budoucnosti. Kdy a za jakých okolností však dochází k tomu, že živočich je schopen přenést své myšlení do budoucna si povíme později.

Jestli-že tedy nějaké těleso zaujímá tímto specifickým způsobem místo v určitém prostoru a čase, můžeme s určitostí říct, že se jedná o živou bytost.

¹² PLESSNER, H., str. 131.

¹³ PLESSNER, H., str. 177.

¹⁴ PLESSNER, H., str. 180.

„Organische Körper ist nicht bloß wie jeder physische Körper ein vierdimensionales Gebilde, sondern in seiner Wesenseigenschaft, Raum und Zeit positional zu behaupten, in ihm selber absolute Union von Raum und Zeit.“¹⁵

2.4. Orgány jako podmínka živých organismů

Jednou z podmínek živý organismů jsou i jejich orgány. My jsme se o nich již zmínili v souvislosti s prostorovým postavením. Přesně se jednalo vztah mezi centrem živočicha a jeho orgány.

Právě do svých orgánů živé těleso vkládá své dispozice. Orgány jsou části, které svými schopnostmi a vlastnostmi vytváří celek. Na jedné straně vystupují jako uzavřené jednotky, celky ve smyslu samy k sobě, a na straně druhé působí jako jeden z mnoha stavebních kamenů pro jediné individuum. Bez těchto stavebních dílů bychom nemohli postavit nic, co by mělo povahu živé přírody. *„Organ bedeutet aber auch (und für die empirische Anschauung sicher in erster Linie) Mittel, Hilfsmittel, gewachsenes Werkzeug. Gliedert sich – radikal genommen – der Organismus in lauter Organe, so gliedert er sich eben in lauter Hilfsmittel und ist Einheit in der Mannigfaltigkeit nichts anderes als eine Einheit von Hilfsmitteln.“¹⁶*

Orgány jsou jednotky nesoucí své specifické vlastnosti. Samostatně jsou naprosto odlišné, ale pohromadě vždy tvoří jednu neotřesitelnou jednotu. Jsou i zprostředkovatelé mezi celkovým tělesem o jeho okolí. Přeneseně řečeno, jsou to různé „pozice vojáků bojující proti protivníkům za stejnou zemi“. Pro lepší představu využijeme slova K. Haucke: *„Organe sind, so hat sich gezeigt, eine begriffliche Konkretion von Aspekten – jenen Aspekten der lebendigen Substanz, die physisch zugleich Teile des lebendigen Körpers sind. Sie vermitteln die substanzielle Unmittelbarkeit des lebendigen Körpers zu einer autonomen Einheit und öffnen ihn zugleich einem Umfeld, weil sie doppelsinnig auf andere Aspekte außerhalb der körperlichen Umgrenzung verweisen.“¹⁷*

¹⁵ PLESSNER, H., str. 184.

¹⁶ PLESSNER, H., str. 188.

¹⁷ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 109/110.

Orgány považujeme u živých organismů za naprosto samozřejmé, přesto bylo nutné je zmínit v souvislosti s problematikou otevřené formy živé přírody a to tedy rostlin. O tom si však povíme až v následující kapitole.

Než se podíváme na rozdělení živých organismů, shrneme si vše, o čem jsme se zmiňovali.

Podle Plessnera je tedy pozicionalita předpokladem pro živý organismus. Je určena postavením organismu ke své hranici. Ať už se jedná o vnější či o vnitřní pozici. Neživá tělesa hranici nevlastní.

Dále je nutné, aby těleso zaujalo postavení v prostoru i čase. Neživé věci díky tomu, že nemají hranici, nemohou zaujmout postavení v prostoru a jejich existence je mimočasová. Pouze živé věci mají schopnost žít v přítomnosti a některé (jako člověk) dokáží žít a myslet ve vztahu k minulosti a budoucnosti.

Důležité je vzít v úvahu i dvojí možné vystoupení věci. V prvním případě skrze její jádro a v případě druhém, pomocí jejích vlastností. V této souvislosti je třeba nezapomenout na to, že vlastnosti jsou nesené v orgánech, jež živé těleso má, proto i ty zaujímají jednu z hlavních rolí u živých bytostí.

Protože problematiku živých a neživých těles jsme si již nastínili, zaměříme se přímo na část živé přírody. Ukážeme si, jak se Plessner dívá na říši rostlin a zvířat, a jaké rozdíly mezi nimi vidí. O člověku se zde ještě nezmiňujeme, jím se budeme zabývat v samostatné kapitole.

3. Pojetí rostlin a zvířat u Plessnera

I v Plessnerově pojetí nalezneme četné rozdíly mezi zástupci rostlinných a živočišných sfér. Tato odlišnost je však na nějakých místech tak problematická, že říše rostlin by se vůbec nemusela podílet na živé přírodě. Abychom si ukázali, kde je problém, podíváme se na tuto problematiku hlouběji.

Hlavní diferenciací je postavena na formě otevřenosti či uzavřenosti vůči světu. Tato uzavřenost/otevřenost ke světu souvisí s „dokonavostí“ jejich existence. Rostliny zaujímají formu existence na základě otevřenosti, jejich bytí

by se dalo popsat jako „nedokonavé“, protože ve většině případů není nikdy v konečné fázi.

Zvřátata naopak mají existenci „dokonavou“. Živočišná říše dosahuje v bytí vrcholu. (Zde je nutné podotknout, že tyto myšlenky nejsou připisovány autorovi, ale jeho učiteli Drieschovi, na kterého Plessner v mnohém navazuje.) Využijeme jednoho úryvku z Drieschovy knihy *Philosophie des Organischen*, který více přiblíží tuto teorii, a sám Plessner ho ve svém díle uvádí: „*Tiere seien „geschlossene“, Pflanzen seien „offene“ Formen; Tiere erreichen einen Punkt, auf dem sie fertig sind. Pflanzen sind, wenigstens in sehr vielen Fällen, nie fertig*“¹⁸

3.1. Rostliny

Otevřená forma bytí, jak ji Plessner nazývá, se u rostlin charakterizuje určitým smyslem se rozmnožovat, nebo prodírat směrem do okolí. Proto jsou také zástupci rostlinné říše označováni za „dividua“. Není jim předepsáno žádné centrum. Podstata tohoto tvrzení spočívá v tom, že u nich může dojít k oddělení jich samotných na části, ze kterých poté mohou vyrůst nové rostliny. Jde o centra, která mají schopnost oddělení a znovu vytvoření nového jedince – jakýsi nekonečný koloběh. Právě z tohoto důvodu není možné říct, kdy a za jakých okolností je či bude daná rostlina tzv. „hotová“. Haucke vše nastiňuje takto: „*Bei der Pflanze als einem organischen Typus ist die Organdifferenzierung weitgehend durch Multifunktionalität der Teile gekennzeichnet, woraus eine relativ hohe Unabhängigkeit der Teile voneinander resultiert.*“¹⁹ „*Diese Organe zeigen die spezifische Beschaffenheit der Multifunktionalität, daraus resultierend eine weitgehende Unabhängigkeit voneinander und eine Selbständigkeit gegenüber dem organischen Ganzen, dessen Teile sie sind. Sie sind Teile, die den Charakter von Ganzheiten haben, und u.U. zu selbständigen Ganzheiten werden können.*“²⁰

¹⁸ DRIESCH, H.: *Philosophie des Organischen*, str. 39/40.

¹⁹ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 116.

²⁰ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 112.

Právě toto představuje v oblasti živé přírody velký „háček“. Živé těleso je přeci složeno ze svého jádra – středu – media a svého obalu. Je složeno z orgánů, jež ho charakterizují. Problém pak nastává v případě jednobuněčných rostlin.

V Plessnerově díle nalezneme mnoho argumentů, proč bychom neměli považovat rostliny za živé organismy. Rostliny přeci nemají instinkty, nevidí, necítí. Díky tomu, že u nich nenacházíme žádnou návaznost na jejich centrum, může k přenosu a rozmnožování jí samé, nebo jejich částí, docházet pomocí okolí a okolních přírodních vlivů, tzn., že ani jejich pohyb není způsoben rostlinou samotnou. „*Wohl liegt darin ein spezifisches Merkmal des pflanzlichen Lebens, dass die chlorophyllhaltigen Pflanzen außer aus organischen Verbindungen auch aus de elementaren im Wasser, in Erde und Luft vorkommenden anorganischen Körpern die hochkomplexen organischen Stoffe unter dem Einfluss des Sonnenlichts zu synthetisieren vermögen (da sich diese Fähigkeit nur bei Pflanzen findet).*“²¹

Veškeré pohyby, které květiny vytváří jsou tzv. „před sebe samu“ (an der Pflanze vor sich), tzn. ony se na nich nepodílí. Pro příklad si stačí představit slunečnice na polích. Ty jsou typickým příkladem jak se rostlina chová. Rozevívá a otáčí své květy i listy směrem ke slunci. Čerpá z nich energii a tudíž roste a sílí. Podle Plessnerovy teorie se všechny tyto jevy u květin dějí bez ohledu na jejich instinkty, smysly nebo vůli. Všechny tyto předpoklady jim scházejí společně se scházejícím centrem.

Kdybychom tedy přijali to, co Plessner o rostlinách tvrdí, museli bychom zákonitě rostlinnou říši začlenit do oblasti neživých organismů.

Rostliny na základě své otevřené formy nemají fixní centrum. Může docházet k jejich oddělení a tím rozmnožení. Z jejich „orgánů“ se stávají noví jedinci – nová centra. K jejich pohybu dochází pomocí přírodních vlivů. Nevlastní pudy, instinkty. Toto představuje argumenty popírající ráz živých organismů.

Přesto podle mnohých např. masožravé rostliny, vykazují určitou formu chování. Ty přece čekají na svou oběť. Vábí ji svými barvami i chutí. Je možné

²¹ PLESSNER, H., str. 222.

zařadit tyto exempláře do neživých? Plessner nedává přímou odpověď na tuto problematiku. Nastiňuje pouze, že některé formy rostlin splňují podmínky živé přírody a jiné nikoliv.

Rostliny, z hlediska návaznosti na svá centra, jsou tedy charakteristické otevřenou formou. Tu jsme si také vysvětlili. Dále si vysvětlíme, čím, a jak je charakterizovaná uzavřená forma, která je typická pro království zvířat.

3.2. Zvířata

Uzavřenou formou se zvířecí existence vyznačuje z několika důvodů. Prvním, a velice důležitým bodem jejich bytí je právě jejich dokonavost, ohraničenost vůči světu. Tuto vlastnost mají na základě svého těla. Právě to jim vytváří určitou hranici/schránku mezi sebou samým a světem okolo. Na základě toho jsou vlastně existencí, u které je patrný určitý dualismus. Ten se vyznačuje právě rozdělením na jakési jádro, nebo v tomto případě bychom použili pojmu centrum, které je obalené ochrannou vrstvou. Ochrana nebo určité oddělení je před světem. „*Auf Grund des vermittelten Kontaktes bleibt dem Organismus nicht nur eine größere Geschlossenheit als den pflanzlichen Lebewesen gewahrt, sondern er erhält echte Selbständigkeit, d.h. Gestelltheit auf ihm selber, die zugleich eine neue Existenzbasis bedeutet.*“²²

„*Er steht also gar nicht mehr direkt mit dem Medium und den Dingen um ihn herum in Kontakt, sondern lediglich mittels seines Körpers. Der Körper ist die Zwischenschicht zwischen dem Lebendigen und dem Medium geworden.*“²³

Určitá samostatnost existence živých bytostí také znamená, že jejich pole působnosti je mnohem širší než u rostlin. Jejich život je založen na potřebě bytí. Oni si uvědomují, že žijí a že mají nějaké tělo. Jenže veškeré zvířecí konání je založeno na vrozených instinktech, které podporují jejich vůli žít. Jde o automatické kódy, které jsou jim při narození vloženy do paměti a které je po celý život krmí snahou v boji o přežití. Přesto přese všechno si sami neuvědomují vlastní já. Nikdy nezažívají sami sebe. „*Der Aktionsplan des Tieres*

²² PLESSNER, H., str. 226.

²³ PLESSNER, H., str. 230.

ist das Netz, in dem sich Welt fängt. Es herrscht ein ganz primitiver Primat des Praktischen, der die Merksphäre inhaltlich und formal nach den Kategorien des Motorischen gestaltet, indem er sie einfach in dem Dienst der Nahrungssuche, der Verteidigung, der Begattung, der Eiablage usw. stellt.“²⁴ „Das Tier lebt aus seiner Mitte heraus, in seine Mitte hinein, aber es lebt nicht als Mitte. Es erlebt Inhalte im Umfeld, Fremdes und Eigenes, es vermag auch über den eigenen Leib Herrschaft zu gewinnen, es bildet ein auf es selber rückbezügliches System, ein Sich aber es erlebt nicht – sich.“²⁵

Zvíře si oproti člověku nikdy neuvědomuje smysl jeho jednání a jeho postavení. Když u něho dochází k nějakému projevu chování, znamená to, že z vnějšku na jeho tělo něco zapůsobilo. Aktivovalo jeho smysly a v souvislosti s tím podnítilo u zvířete nějaké chování. Zvíře nedokáže bez okolních vlivů, které „nastartují“ jeho pudové chování existovat. Jeho nitro je seskupením instinktů, které vždy reagují na stejný podmět stejnou formou chování. Dochází zde tedy k aktivaci jádra - středu, ale nikdy k jeho uvědomění či ovlivnění. O tom se zmiňuje i H. Kämpf: *„Die tierischen Organismen eigentümliche zentrisch Positionierung ist dadurch gekennzeichnet, dass ihre Position, ihre „Mitte“ des Körperhabens als nicht mehr sich selbst transparentes Zentrum von Aktion und Reaktion fungiert.“²⁶*

Nyní jsme si vysvětlili proč a jakým způsobem Plessner dělí rostlinnou a živočišnou říši. V dalším bodě se zaměříme pouze na říši zvířat a v souvislosti s nimi budeme hledat odpověď na naši klíčovou otázku, totiž jaké je Plessnerovo pojetí člověka.

4. Člověk a jeho excentrická forma života

Srovnáme-li člověka a zvíře, můžeme dojít k závěru, že mezi nimi není na první pohled až tolik rozdílů. (Oba typy organismů mají skoro ve všech

²⁴ PLESSNER, H., str. 246.

²⁵ PLESSNER, H., str. 288.

²⁶ KÄMPF, H.: *Helmut Plessner*, str. 65.

případech např. hlavu, končetiny, a potřebují ke svému životu potravu či proces rozmnožování.) Přesto řadíme pozici člověka na vyšší úroveň organických živočichů.

Vyšší příčku umožňuje člověku vzpřímená chůze, usměrňování či redukce instinktů a mozek, jež má mnohem větší úroveň inteligence. Toto je všeobecně daná varianta, kterou je schopen vyjádřit každý.

Podle Plessnera je však jedním ze základních rozdílů mezi zvířetem a člověkem to, že lidský druh dokáže „brát vážně“ podněty z okolí. Analyzuje je, odděluje, porovnává. Je schopen rozeznávat negativní věci, má schopnost představit si něco absolutního, nekonečného. To vše se odrazí buď na jeho tělu nebo duši. Takto se o této věci vyjadřuje Haucke: *„Das spezifisch Menschliche äußert sich nur indirekt, in der Art und Weise, wie der Mensch Dinge in seinem Umfeld wahrnimmt. Er kann echte Gegenständlichkeit erblicken und er weiß zwischen Belebtem und Unbelebtem zu unterscheiden; alles, was ihm im Umfeld begegnet, zeigt sich ihm durch oder im fundamentalen Doppelaspekt.“*²⁷

Celkovost člověka není jako u zvířete vyjádřena pouze „centrálou“, jež vydává na základě instinktů rozkazy ve formě aktivace různých druhů orgánů. Stejně tak uvědomění si svého vlastního těla probíhá ve zvířecí říši v závislosti na ostatních vlivech a věcech v okolí. Zvíře si ho uvědomuje jako hranici mezi sebou a ostatním. Jako jakousi tělesnou schránku. Haucke se vyjadřuje takto: *„Weil der tierische Organismus jedoch nicht total reflexiv ist, d.h., sich nicht als Gesamtkörper, sondern nur als Leib gegeben ist, bleibt ihm diese Relativität des Leibes verborgen, ist ihm das Mittel des Leibes gerade kein Instrument, sondern in der Form der Unmittelbarkeit gegenwärtig.“*²⁸

Toto všechno je vyjádřením centrické formy existence. Vše co zvíře koná je v závislosti na jeho centru.

Zde dospíváme k centrálnímu bodu Plessnerovy práce. Bytí člověka se od bytí zvířete liší svou excentrickou formou. Pokud bychom hledali význam slova

²⁷ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 144/145.

²⁸ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 133.

excentrický, našli bychom tuto odpověď: „*Exzentrisch, e. diej. Position, die der Mensch in seinem gesamten Wesen (einschl. Körper und Geist, Bewusstsein) im Verhältnis zu seiner Umwelt einnimmt.*“²⁹ Jde o existenci, která není závislá na svém centru. Nepochází k pouhému instinktivnímu jednání. Jedná se o uvědomělé jednání. Jde o teorii, která odděluje člověka od zvířete pomocí sebeuvědomění. „*Oder der Organismus fasst sich streng zentralistisch unter der Herrschaft eines Zentralnervensystems zusammen und sucht den Vollzug der einzelnen Funktionen unter seine Kontrolle zu bringen. Dies ist der Weg möglichsten Eindringens in das Feld durch Einschaltung des Bewusstseins.*“³⁰

Člověk si dokáže udržovat odstup od svého okolí, k sobě samotnému, ale i ke svému nitru, tzn. dokáže ovládat své instinkty. „*Exzentrizität ist für den Menschen charakteristische Form seiner frontalen Gestelltheit gegen das Umfeld.*“³¹

Další rozdíl je ten, že člověk má díky svému rozumu schopnost dostihnout vyšší rovinu svého žití. Člověk má schopnost nejen cosi prožívat („erleben“), ale prožívat i své prožití. („*Er erlebt sein Erleben.*“³²) Protože se člověk dokáže oprostít jak časově, tak i prostorově od nyní a zde, umožňují mu jeho vlohy znovu zažívat to, co se neděje právě a jen v tuto chvíli. To je důvodem, proč člověk stojí tzv. mimo centrum svého bytí, a tím pádem si zcela zřetelně uvědomuje své já. „*Als Ich, das die volle Rückwendung des lebendigen Systems zu sich ermöglicht, steht der Mensch nicht mehr im Hier – Jetzt, sondern „hinter“ ihm, hinter sich selbst, ortlos, im Nichts, geht er im Nichts auf, im raumzeithaften Nirgendwo – Nirgendwann. Ortlos – zeitlos ermöglicht er das Erlebnis seiner selbst und zugleich das Erlebnis seiner Ort- und Zeitlosigkeit als des außerhalb seiner selbst Stehen, weil der Mensch ein lebendiges Ding ist, das nicht mehr nur in sich selber steht, sondern dessen „Stehen in sich“ Fundament seines Stehens bedeutet.*“³³

²⁹ KIRCHNER, F.; MICHAËLIS, C.: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, str. 215.

³⁰ PLESSNER, H., str. 241.

³¹ PLESSNER, H., str. 292.

³² PLESSNER, H., str. 292.

³³ PLESSNER, H., str. 292.

Excentralitu bychom mohli popsat taky tak, že člověk nevystupuje pouze v nějakém vztahu ke svým orgánům a k okolí, ale je sebereflektující osobou. On sebe chápe jako sám sebe – jako „já“. Kämpf popisuje excentralitu takto: *„Die exzentrische Position bezeichnet so paradox den ortlosen Ort der Selbstgegebenheit als Selbstdistanz, der nicht durch Reflexion einholbar ist, sondern erst in dieser reflexiven Rückbezüglichkeit entsteht.“*³⁴

Znamená to, že člověk nežije ze svého středu jako zvířata, ale on je tím středem.

Člověk má určitý odstup od svého já, kdy tímto naprosto charakteristickým způsobem přebírá roli zprostředkovatele mezi sebou a svým okolím. On sám si své okolí přizpůsobuje pro svoji potřebu. Celý tento proces se děje vědomě. K. Lorenz toto komentuje takto: *„Insofern der Mensch weiß, dass er sich mit einem Teil seiner selbst, seinem ‚Zentralorgan‘, repräsentiert, er ein Leib ist, zugleich einen Körper hat, kommt ihm nicht nur wie den Tieren ‚Positionalität‘, ein vollzogenes Verhältnis von Leib und Umwelt, zu, sondern ‚exzentrische Positionalität‘; das bestimmte Verhältnis von Leib und Umwelt ist im Wissen um die (die Verhältnisbestimmung möglich machende) Repräsentation, im Darübersprechen – Können, zugleich aufgehoben.“*³⁵

Člověk však není stoprocentně odpoutaný od nyní a zde. Existují případy kdy se tento jedinec řídí svými pocity, svým chtěním, svými smysly atp. *„Er lebt diesseits und jenseits des Bruches, als Seele und als Körper und als die psychophysisch neutrale Einheit diesen Sphären.“*³⁶ Žije jako neutrální jednota psychické i fyzické sféry – duše a těla. Jak bychom mohli podotknout, ve většině případů vystupují duše a tělo jako protipóly.

U Plessnera to však tak není. Zmiňuje se o tom, že pozicionalita se u lidského jedince rozkládá do tří rovin. To znamená, že je zde přítomen ještě jeden prvek, který má vlastnost pevného překlenutí mezi duší a tělem, a přesto netvoří žádnou samostatnou sféru. *„Sie ist der Bruch , der Hiatus, das leere Hindurch der*

³⁴ KÄMPF, H.: *Helmuth Plessner*, str. 66.

³⁵ LORENZ, K.: *Einführung in die philosophische Anthropologie*, str. 3.

³⁶ PLESSNER, H., str. 292.

Vermittlung, die für den Lebendigen selber dem absoluten Doppelcharakter und Doppelaspekt von Körperleib und Seele gleichkommt, in der er ihn erlebt.“³⁷

Ke splynutí těchto tří rovin dochází následujícím způsobem. Jestliže jde o člověka, jde v celkovém pohledu o živoucí tělo, které je spojením vnitřních pohnutek či duše a vnější, pomocí okolí, určené tělesné schránky. „*Das Lebendige ist Körper, im Körper (als Innenleben oder Seele) und außer dem Körper als Blickpunkt, von dem aus es beides ist.*“³⁸

Dle Plessnerovy teorie je lidská bytost jednota, která je ovlivňována svým prožíváním, svým jednáním i svou iniciativou. Člověk je obdařen schopností vědět a stejně tak vyjádřit své potřeby a chtění, a přitom není bezduše programován.

Právě na zde zmíněném základě Plessner vypovídá o třech světech, které formují existenci člověka a které jsou, jak jsme si již řekli, charakterické pouze a jen pro něho.

5. Vnější, Vnitřní a Sdílený svět.

Dohromady tvoří tyto světy části, které jsou bezpodmínečně nutné k vytvoření jedince – člověka. Každá část souvisí s jiným koncem lidského individua, která k němu neodmyslitelně patří a která umožní seburčení. My se podíváme na každý svět zvlášť, protože ty stojí na pozadí něčeho velice důležitého, a sice celku, který vytváří Plessnerova člověka.

5.1. Vnější svět - Außenwelt

Pod pojmem vnějšího světa je představována oblast, která tvoří jakousi věcnost, nebo spíše prostraní, kde stojí věci vedle sebe. Tato část člověka zde vystupuje spíše jako těleso. Pokud by člověk neměl své další dvě „části“ představoval by pouze jednu z věcí. Je to věcnost (Dinglichkeit), která i člověku, stejně tak jako ostatním věcem, náleží. „...*als Ding unter Dingen an beliebigen Stellen des Einen Raum – Zeitkontinuums und als um eine absolute*

³⁷ PLESSNER, H., str. 292.

³⁸ PLESSNER, H., str. 293.

Mitte konzetrisch geschlossenes System in einem Raum und einer Zeit von absoluten Richtungen.“³⁹

Jde o jakousi slupku, nebo-li tělesnou schránku, která zprostředkovává propojení či spolupráci mezi ostatními věcmi, které člověka obklopují. Důležitá tady ovšem není pouze tato vnější vrstva, ale propojenost na určité pole působnosti individua („Umfeld“). Jde o vrstvu, která je charakteristická přenosem, ale i blokadí informací z vnějšího světa směrem do nitra a zpět. V opačném případě by totiž došlo k holému stání mezi ostatními věcmi v prázdnotě času i místa, tzn. že člověk by bez této sféry nemohl přetvářet okolí ke svému užitku, nemohl by nic produkovat ani měnit. *„Punkt für Punkt lässt sich das Umfeld in die Außenwelt eintragen, obwohl es damit seine Umfeldcharaktere verliert. Die Eintragung ergibt ein nach den Gesetzen der Perspektive sich darstellendes Raum-Zeitgebiet von bestimmten Abmessungen, das physische Äquivalent des Positionsfeldes, welches den Organismus als Körperding beherbergt.*“⁴⁰

Podle citovaných úryvků z Plesnerova díla je jasné, že tato sféra, či chceme-li, tento vnější svět, je pro člověka velice důležitý. Díky jeho vlastnostem je člověk schopen přeměny svého okolí, podrobování si svého okolí. Jde o to, že naše vnitřní já, může skrze své tělo reagovat na podmínky zvnějšku, a tím je obohacovat. Nesmíme však opomenout jednu obzvlášť důležitou věc, a to tu, že tím, že člověk vysílá impulzy ze svého já do svého bezprostředního okolí, se seberealizuje, a na konec samozřejmě vyvíjí.

5.2. Vnitřní svět - Innenwelt

Vnitřní svět je protipólem vnějšího světa. Podle Plessnera je to svět „v“ těle jedince. Je to svět, který jedince vytváří, charakterizuje, dokresluje. Celý proces vnitřního světa však není jednoznačný.

Tímto se chce naznačit, že naše vnitřní jednání je ovlivňované dvojím způsobem. *V prvním případě* na naše chování působí vliv našich vrozených dispozic. Duše, jež je nám vrozená doprovází naší existenci po celý život. Jsou to

³⁹ PLESSNER, H., str. 294.

⁴⁰ PLESSNER, H., str. 295.

vlastnosti předem zakódované do naší osobnosti. V druhém případě jde o naše prožívání a zážitky. Oba tyto faktory ovlivňují náš život. (Toto je Plessnerova odpověď pro ty, jež rozlišují mezi duší a tělem.) *„Aber auch diese Welt ist nicht eindeutig auf einen Aspekt festgelegt. Das Gesetz der Exzentrizität bestimmt einen Doppelaspekt seiner Existenz als Seele und Erlebnis.“*⁴¹

Vše, s čím se v životě osobně a tváří v tvář setkáváme, se odráží na našem jednání a myšlení. Tedy přirozená výbava je každodenně ovlivněna zkušeností. *„Tiefe und Heftigkeit oder Kühle und Lauheit des Empfindens, Wollens, Denkens, die Charaktere, die Begabung, alle seelischen Dispositionen und Leistungen sind zugleich erlebnisbedingend und erlebnisbedingt. Erlebnisse prägen den Menschen, erschüttern ihn, schaffen neue Möglichkeiten künftigen Erlebens wie sie ihrerseits ermöglicht sind durch vorgegebene Eigenschaften der Psyche.“*⁴²

Člověk si ve svém životě postupně zapamatovává vůně, pachy i chutě. Učí se pomocí prožívání vyvarovat se některým překážkám, a naopak zvyšovat schopnost dosahovat uspokojení. Dokáže postupně rozlišovat, kdo a co mu je či bylo sympatické, a kdo a co ne. Postupem času si vybuduje ve svém životě škálu hodnot, která se neustále vyvíjí a která jeho životu udává správný směr.

Na tomto místě bychom snad mohli namítat, že naše vrozené dispozice již v průběhu života nepotřebujeme. Mohlo by se zdát, že nám bylo naděleno pár schopností, např. učit se, důvěřovat atd., abychom nepřišli na svět naprosto nevybaveni, a že během našeho života dojde k utlumení těchto základních prvků. Tak to však v žádném případě není. Právě tato sféra umožňuje, že si člověk sám sebe uvědomuje, a to i v případě, že nad sebou nepřemýšlí přímo. Člověk každým dnem využívá sebe samého k analýze svých prožitků. Právě zde využívá svou duši. Na tomto základě rozeznává rozdíl mezi ostatními osobami, mezi –ty, -on, -my a já. Je si vědom vlastnictví svého těla. *„Auch wenn der Mensch nicht an sich denkt, sondern naiv im Vollzug lebt und erlebt, ist er psychisch Erscheinung. Und*

⁴¹ PLESSNER, H., str. 295.

⁴² PLESSNER, H., str. 296.

er ist Erscheinung (in streng demselben Sinne), weil er unmittelbar selbst „an sich“ ist.“⁴³

*„Diese Akte des Erinnerns, Wahrnehmens, Aufmerkens sind selber psychisch.“⁴⁴
„Dies ist eben ihm selbst vorweg und bildet infolgedessen ein Zentrum für Akte der Rückwendung auf das eigene Sein.“⁴⁵*

5.3 Společný svět - Mitwelt

Do třetice se podíváme na sféru, která dotváří celkovost lidského jedince. Společný svět je složka, která se u člověka bezprostředně nenachází jako součást vědomí. Je to složka, která nedává stejné dispozice jako Vnější nebo Vnitřní svět. Je to sféra, která umožňuje člověku stát se člověkem. Je to možnost, která člověku umožní zařadit se do společenského života. *„Die Existenz dieser Sphäre ist Bedingung der Möglichkeit, dass ein Lebewesen sich in seiner Stellung erfassen kann, nämlich als ein Glied dieser Mitwelt.“⁴⁶*

Ve Společném světě si vytváříme postavení vůči světu. Je to vlastnost vyplnit zdánlivě prázdný prostor mezi „já“ a „ty“. Jde o sféru, kterou bychom mohli označit jako překlenutí mezi jedním člověkem a ostatními lidmi, zvířaty, nebo věcmi. *„Mitwelt trägt die Person, indem sie zugleich von ihr getragen und gebildet wird. Zwischen mir und mir, mir und ihm liegt die Sphäre dieser Welt des Geistes.“⁴⁷* Opět využijeme slov Haucke: *„...denn der Mensch hat nach Plessner nicht nur zu anderen Menschen, sondern gegenüber allem, was ihm begegnen kann, die Möglichkeit des Mitseins.“⁴⁸*

Pod pojmem Společného světa se v úzkém slova smyslu rozumí sociální prostředí člověka. Je otázkou, jak by Plessner rozlišil okolí, kde dochází ke komunikaci, jednání a chování mezi zvířaty. Vždyť mnoho biologů může hovořit o sociálním soužití např. včel či mravenců. Oni přece splňují aspekt lidského soužití.

⁴³ PLESSNER, H., str. 299.

⁴⁴ PLESSNER, H., str. 300.

⁴⁵ PLESSNER, H., str. 300.

⁴⁶ PLESSNER, H., str. 302/303.

⁴⁷ PLESSNER, H., str. 303.

⁴⁸ HAUCKE, K.: *Plessner zur Einführung*, str. 162.

Odpovědí by zcela jistě bylo, že člověk se necítí jako pouhá věc. Snaží se o jedno, a tím je, nebýt sám. Má potřebu stát se jedním z ostatních lidí. Toto je odpověď, která splňuje bod excentricity. Člověk je svým já více než pouhé naprogramované individuum zvířete. „*Das Tier steht zwar in dieser Relation drin, aber sie gewinnt für es keinen fasslichen Charakter. Seine Organisationsform ist konzentrisch, nicht exzentrisch, bietet daher nicht die Möglichkeit einer Entfaltung und Erfassung seiner Position im Mitverhältnis.*“⁴⁹

„*Vor allem beherrscht das Mitverhältnis die Beziehung des Lebewesens zu seiner Umwelt, einerlei, ob an ihrer Bildung tote oder belebte Dinge beteiligt sind. Ein echtes Gegenverhältnis (im objektiven, nicht feindlichen Sinne) kennt nur den Mensch.*“⁵⁰

Na závěr je nutné říct, že toto je sféra, která vyplňuje prostor mezi lidskými jedinci. Je to možnost jak vstřebávat různé podměty a symboly. Proces, kdy zpracováváme informace, které si vyměňujeme mezi nejméně dvěma osobami. Tímto se liší a rozšiřuje Plesnerův Společný svět od běžného pojetí našeho okolí, ve kterém máme snahu se zabydlet a v lidské „smečce“ žít.

6. Závěr

Na konec si shrneme vše o čem jsme se zmínili. Plessner vidí hlavní rozdíl mezi živou a neživou přírodou v tzv. pozicionalitě. Jde o důležité postavení centra individua vzhledem ke svým orgánům a k vnějšímu okolí, ale i zastoupení v nějakém prostoru a čase.

Na základě návaznosti na své centrum pak rozlišujeme bytí rostlin jako otevřené a bytí zvířat jako uzavřené. Oba typy existence se vyvíjí ze svých center, ale otevřená forma umožňuje nekonečné oddělování od původního centra, tzn. určitou nedokončenost bytí.

Právě v návaznosti na své centrum je člověk naprosto odlišný. Jeho existence je excentrická.tzn., že jeho jednání není slepě programováno jeho centrem. Člověk

⁴⁹ PLESSNER, H., str. 307.

⁵⁰ PLESSNER, H., str. 308.

má schopnost uvědomit si sám sebe. Dokáže ovlivnit své centrum tak, že k němu udržuje odstup. Lidský jedinec nebyl obdařen množstvím instinktů, které by vedli jeho kroky životem. Na tomto základě se však „obrnil“ schopností učit se z okolních vlivů. Člověk nežije pouze v prostoru - zde a nyní, ale má schopnost formovat své myšlenky do budoucna i minulosti. Avšak jedním z nejdůležitějších prvků excentricity je, že člověk a jeho život není jen pouhým spojením vlivu vnějšího světa a reakcí centra, ale že má schopnost rozlišit mezi já a ty, což způsobuje touhu začlenit se do společného života.

II. Pojetí člověka u Arnolda Gehlena

1. Slovo na úvod

Druhým autorem, u kterého budeme sledovat postavení člověka v přírodě, je Arnold Gehlen. V tomto případě využijeme jeho dílo: *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Gehlen si hned v úvodu klade hlavní otázku: „Kdo a co je člověk?“. Jedná se o bytost, která byla stvořena Bohem, či jde o jednu z řady primátů, nebo je člověk něco naprosto odlišného od všeho, co je nám známe ve zvířecí říši? První odpověď nepovažuje Gehlen za hodnou vědeckého bádání, a tudíž se vydává následujícími dvěma možnostmi, a tedy těmi, že člověk je jednou z forem zvířecí říše, nebo něčím naprosto odlišným. Právě porovnáním se zvířecími jedinci dochází k závěru svého bádání, totiž k tomu, že pozice člověka v přírodě je naprosto mimořádná, odlišná.

2. Teorie původu člověka

Snad všichni jsme schopni vidět určité podobnosti mezi člověkem a opicemi. Existují různé druhy jako např. šimpanz, jež jsou schopny naučit se mnohému, co ovládá samotný člověk. V této souvislosti nacházíme dvě řady odpovědí a tezí. Avšak v obou případech, jak už jsme se zmínili, vystupuje lidský druh jako něco naprosto zvláštního, ojedinělého.

První teorie zastává názor, že se člověk opravdu vyvíjel z opic. Podle všeho se jednalo o druh velkých opic, který se postupem času začal měnit. Jejich změna směrem k lidskému druhu se vyznačovala postupným zvětšením předního mozku a spolu s tím i vyšší inteligencí. To vše zapříčinilo prodloužení spodních končetin, a tím možnost chůze po dvou, běhu, ale i změnu palce na ruce, jeho oddělení od ostatních prstů a tím schopnost začít ovládat jednoduché nástroje. Spolu s tímto souviselo i využívání primitivních nástrojů, stavby „příbytků“. Tito „opičí lidé“ si postupným učením začínali zlepšovat život. Budovali si svou kulturu.

Hlavním problémem této teorie je, že není možno nalézt pravý mezičlánek tohoto vývoje. Jednoduše chybí prostředník mezi rasou opic a člověkem. Gehlen popisuje, že tento mezičlánek by musel být zčásti člověk a zčásti opice. To však

znamená, jak autor podotýká, že výsledkem by muselo být jakési „monstrum“ či „obdivuhodná bytost“, a proto tuto teorii nepřijímá za svou.

„Und dann werde ich zeigen, wie sie dem Zwang der Wahrheit unterliegt: in ihrer Konstruktion, den Menschen direkt aus dem Großaffen abzuleiten, muss sie das berühmte „Zwischenglied“ beschreiben. Das ist eine unlösliche Aufgabe: denn wenn die Sonderstellung, des Menschen Tatsache ist, muss diese Theorie in das Zwischenwesen Merkmale geradezu entgegengesetzter (nämlich menschlicher und tierischer) Art hineindefinieren.“⁵¹

Druhou teorií je, že člověk představuje výsledek chybného manévru přírody. Jak již Gehlen podotýká je lidská biologická nevybavenost velkým handicapem. To by znamenalo, že se určitý zvířecí druh (nebereme v úvahu ani člověka, ani opici) najednou začal rozdělovat do dvou poddruhů. Z prvního, díky nedostatkům jeho výbavy, by se postupně začal formovat lidský druh. Druhá větev však dispozice od přírody dostala. Určitou dobu tak zůstala na stejné úrovni vývoje. Postupem času však nebylo možno člověka následovat, poněvadž z něho již nebyl „blízký příbuzný“. Stal se totiž člověkem.

Také s touto teorií se Gehlen neztotožňuje. Plyne z ní totiž, že by si člověk „vysloužil“ nálepku „předchůdce opic“. Opicí druh by se tedy díky svým možnostem oddělil od člověka.

„Nach dem der Mensch seinen eigenen bis zum Tertiär hinaufreichenden Stammbaum besitzt, d. h. dass primitive Formen, in denen die Anlagen zu den spezifisch menschlichen Eigenschaften vorhanden waren, diese weiter ausbildeten und sich allmählich zum Menschen entwickelten, während die andere Primaten, wohl aus derselben Wurzel stammend, dieser Entwicklung nicht folgen konnten, zurückblieben und auch früher oder später andere Wege einschlugen, die sie von der menschlichen Linie entfernten, so dass also Wahrheit – ganz krass ausgedrückt – der Mensch nicht vom Affen, sondern der Affe vom Menschen abstamme.“⁵²

⁵¹ GEHLEN, A.: *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, str. 88.

⁵² GEHLEN, A., str. 95.

Tedy v obou těchto teoriích nachází Gehlen pozitiva i negativa. Když však důsledně odhalíme jeho postoj, zjistíme, že ani toto pojetí není autorovi vlastní. Ve svém díle mluví o člověku jako o „primitivní bytosti“. Pod tímto pojmem však nechápe něco podřadného či méněcenného, ale spíše něco, co není ještě zcela určené. („Unspezialisiertes“). Člověka popisuje jako cosi původního. Gehlen si tedy představoval bytí člověka nezměněné, již takto od počátku postavené, a to jak v embryonálním vývoji, tak i na škále vývoje druhů. Právě zde se dostáváme k důležitému bodu, a sice k tomu, že autor nahlíží postavení člověka jako cosi naprosto specifického a ojedinělého, a proto se snaží nepřiklánět se ani k jedné z teorií o jeho vývoji, ale chce definovat svou vlastní. Či jak říká o Gehlenovi Seilerová: „*Bol presvedčený o možnosti rozpracovať také chápanie podstaty človeka, ktoré bude využívať len tie pojmy, ktoré sa špecificky viažu iba k človeku.*“⁵³

3. Pojetí zvířete u Gehlena

Abychom lépe určili, co je pouze výsadou člověka, musíme si více přiblížit autorův postoj k otázce, co je to zvíře. Pokud se zadíváme na zvířecí říši, dojdeme k závěru, že v určitých oblastech na světě se objevují různé druhy. Těžko najdeme na severním pólu stejná zvířata jako např. v Amazonii. Tento příklad se může zdát přehnaný, přesto poukazuje na různé typy vybavení pro život a různé oblasti pobytu na Zemi. To znamená, že organická výbava je podřízena okolí, ve kterém dané zvíře žije. Z toho vyplývá, že žije pomocí svých instinktů, uzavřené do určitého typu okolí. „*Die „Umwelt“ der meisten Tiere, und gerade der höheren Säuger ist das nicht auswechselbare Milieu, an das der spezialisierte Organbau des Tieres angepasst ist, innerhalb dessen wieder die ebenso artspezifischen, angeborenen Instinktbewegungen arbeiten. Spezialisierter Organbau und Umwelt sind also Begriffe, die sich gegenseitig voraussetzen.*“⁵⁴

Na tomto místě by bylo možno citovat i slova předchůdce Gehlenovy teorie a sice Herdera. „*Jedes Tier, führt er aus, hat seinen Kreis, in den es von der*

⁵³ SEILEROVÁ, B.: *Človek vo filozofickej antropológii*, str. 79.

⁵⁴ GEHLEN, A., str. 35.

Geburt an gehört, gleich (!) eintritt, in dem es lebenslang bleibt, und stirbt“⁵⁵

Zvíře má tedy uzavřenou formu bytí. Díky svým instinktům je naprogramováno na určité podmínky z okolí, které aktivují jeho chování. Vše se odehrává podle již přírodou zadaných vzorců. Chování a jednání zvířete tedy není svobodné. Výsledkem je naprosto žádná odpovědnost. Jednoduše se narodí do prostředí, pro které má od přírody vhodné vybavení a pouze zde má schopnost vést svůj život.

Gehlen ve svém díle uvádí mnoho případů, které naprosto přesně popisují podřízenost zvířecí výbavy svému okolí. Jedním z nejznámějších příkladů je život klíštěte. Toto zvíře by se nám mohlo zdát jako pro život v přírodě nepřipravené. Nemá naprosto žádné oči. Nemá žádný smyslový orgán pomocí něhož by mohlo cítit chuť. Klíště však pomocí své kůže dokáže reagovat na světlo a teplo. Tyto dva faktory stačí k tomu, aby dokázalo lézt směrem vzhůru a aby odhalilo přítomnost nějakého savce. Poté, co samička odhalí přítomnost zvířete, zachytí se na jeho tělo, zakousne se do zvířete, saje dokud není plná, a následně spadne na zem, kde naklade vajíčka a zemře.

Tímto se chce říct, že všechna zvířata mají své dispozice, ale i stavbu těla a orgánů uzpůsobené k tomu, aby přežili a dál se rozmnožovali. Mohli bychom namítnout, že klíště může při čekání na svou oběť zemřít. I na to příroda myslela a dala klíštěti možnost přežít i mnohé roky bez potravy. (Jeho stavba organismu mu to umožňuje.) Když se podíváme na tento příklad, je vše jasné. Klíště se nachází jen v některých zeměpisných oblastech. Zvířata, na kterých klíšťata parazitují, je z této oblasti nemohou „odnést“, protože sama žijí v tomto prostoru. Předtím, než klíště zahyne, naklade vajíčka a umožní dál pokračovat koloběhu života ve stejných místech.

V této fázi můžeme podle Gehlena vidět dvě pole, ve kterých se život zvířat pohybuje. Jedná se jakoby o dva světy. *V prvním případě* bychom mohli mluvit o světě, jenž na zvíře nějakým způsobem působí. („Merkwelt“). *V případě klíštěte* je to aktivace jeho kožních buněk v reakci na světlo a teplo. Něco jako – „Pozor - něco se děje!“ *V případě druhém* se jedná o svět, se kterým již zvíře na základě „probuzení“ spolupracuje. („Mitwelt“). Svět, který spojuje jednotlivé zvíře

⁵⁵ GEHLEN, A., str. 82.

s okolím. V případě klíštěte bychom mohli označit moment, kdy se klíště zakousne do své oběti. Jeho život je propojen s druhými.

Právě pro každý bod obou těchto světů, jsou zvířata vybavena pomocí své stavby těla i instinktů.

4. Postavení člověka v přírodě

4.1 Nietzsche a Scheler – Gehlenovi předchůdci

Již mnohokrát jsme poukázali na to, jak autor vykresluje „obdivuhodné“ postavení člověka ve světě. Nepopsali jsme však, co ho k této teorii vedlo. Tedy stavební kameny jeho teorie. Gehlen využívá pro své dílo mnoho z výsledků a studií od celé řady vědců. Aby však měl možnost jejich zjištění použít, navazuje na dva významné autory.

V prvním případě navazuje na Nietzscheho, který se o člověku vyjadřuje jako o „ještě ne pevně daném zvířeti“ („noch nicht festgestellte Tier“). Pro Gehlena má tato definice dvojí význam. V prvním případě ji chápe tak, že existence či chceme-li bytost člověka není ještě zcela specifikována, a v případě druhém je člověk bytost nehotová („unfertig“), ne zcela utříbená („nicht festgedrückt“), nutně daná. Tedy v případě člověka existuje velká škála možností, jak na něho nahlížet. Jeho forma bytí je otevřená, nemůžeme ho tedy hledat, jako např. u zvířat, pouze v určitých oblastech na světě. Jeho život je určitou riskantní formou a to způsobuje, že se musí neustále ohlížet, aby přežil.

V druhém případě Gehlen navazuje na Schelerovu teorii. K té se propracoval na základě úvahy, jaký je rozdíl mezi člověkem a zvířetem. Tato úvaha přivedla autora k pojmu instinktů a ducha. V Schelerově nauce převažuje nadvláda lidského druhu nad zvířetem. Člověk díky svému duchu není veden přírodou, ale naopak má schopnost si přírodu podmanit. Aby dokázal, jak se člověk liší od zvířat, rozpracoval svět instinktů a duše.

Gehlen označuje Schelerovu nauku za nespolehlivou, a tak se snaží opravit jeho pojetí ke svému obrazu. Za problematické považuje právě zdůraznění „vyššího“ lidského postavení. Tento pomyslný stupínek mezi zvířetem

a člověkem tkví podle Schelera v tzv. praktickém a lidském rozumu. „*In der Lehre Schelers steckt außerdem ein sehr allgemeines Vorurteil, nämlich ein Stufenschema, dessen Abschnitte Instinkt, Gewohnheit, praktische Intelligenz und menschliche Intelligenz heißen. Es ist dies eine täuschende Ordnung, auf die man sich nicht einlassen darf...*“⁵⁶

Podle Gehlena vede toto pojetí do pastí, které byly již mnohokrát předtím zmiňovány. Z Schelerova vzorce mohou vyplynout pouze dvě možnosti lidského postavení, a právě v tom vidí Gehlen chybu. V prvním smyslu by to znamenalo, že člověk jako takový je pouhý nástupce ve zvířecí říši. Šlo by tedy o jakési vylepšení zvířecího základu pomocí lidského rozumu, který zvířata předtím neměla. Že pomocí vývoje člověk obdržel jen jakési plus, aby mohl žít a vyvíjet se, ale aby pořád splňoval podmínky zařazení do oddělení zvířat. „*Entweder gibt es dann bloß einen graduellen Unterschied zwischen der praktischen Intelligenz, die schon Tiere haben, und der menschlichen; also durch bloße Anreicherung oder Verfeinerung, Komplizierung tierischer „Eigenschaften“ definiert wäre – ganz im Sinne der klassischen Abstammungslehre.*“⁵⁷

V druhém smyslu by byl člověk naprosto odlišný pomocí určitého výjimečného bodu jeho inteligence. V tomto případě by se nejednalo o nic jiného než o lidskou duši, která by byla protipólem praktickému rozumu, a tudíž by vytvářela něco naprosto nadřazeného, mocného. „*Oder der Unterschied zwischen beiden und das wesentlich Menschliche wäre in einer besonderen Beschaffenheit bloß der Intelligenz zu suchen, in irgendeiner besonderen Qualität „Geist“. Dieser müsste dann zwangsläufig allen vorhergehenden Leistungen, bis zur praktischen Intelligenz, gegenübergestellt und, wie man sofort sieht, damit denaturiert werden.*“⁵⁸

Toto rozlišení je podle Gehlena naprosto neoprávněné, a proto se vyslovuje jako jeho protivník. Podle jeho názoru nelze člověka redukovat ani na snůšku lepších zvířecích kvalit, ani na něco mnohem lepšího, díky duši, která ho (podle Schelera) činí mocným. Gehlen se snaží naznačit, že je nutné vidět oba případy

⁵⁶ GEHLEN, A., str. 22.

⁵⁷ GEHLEN, A., str. 22.

⁵⁸ GEHLEN, A., str. 22/23.

pohromadě. Člověk přece není odlišný pouze pomocí svého ducha. „*Man kann dann den Unterschied keineswegs allein mehr in den „Geist“ setzen, sondern er wäre genau so schon in physischen Bewegungsformen aufweisbar.*“⁵⁹

Nyní shrneme naše předešlé kapitoly o zvířatech a člověku, instinktivním chování, a spolu s tím si vyložíme i schopnosti jednání. Podle Gehlena není možné sledovat řadu vývoje od nejnižšího instinktu k lidské inteligenci. Zároveň popírá, že nejnižší stupeň výkonnosti a jednání se ukazuje pouze u nižších druhů zvířat, a že by tato náročnost jednání měla stoupat vzhůru směrem k člověku. Ukazuje, že není možné chápat inteligentní a instinktivní chování v jednom „oddělení“ na různé úrovni. Instinkty nejsou předstupněm pro inteligenci. Gehlen chce dokázat, že instinkty jsou vrozené a mají formu velících jednotek. Jsou řídicími reaktory. Podle nich dochází k chování a jednání. Ne však pouze u zvířat, ale i u člověka. Právě instinktivní chování v určité situaci pomáhá k dobytí určité chuti po něčem. Pomáhá neopakovat chyby, které se již staly atd. Pomocí instinktů v určitých momentech dochází u zvířat k učení. Zde použijeme příklad mladých kuřat. (Ta se brzo naučí nesezobnout žádné kamínky. Instinktivně přece hledají a zobají potravu. Poté však, co párkrát dojde k sezobnutí kamínku, naučí se je brzy rozeznávat.) Dochází k ovládní praktického rozumu.

Čistě lidskou záležitostí je však moment rozhodnutí se. Člověk může jednat instinktivně, ale pomocí lidského rozumu je schopen nejednat impulzivně. Je schopen své jednání ovládat a je schopen přemýšlet o situaci, která právě nastala, ale i o té, která by nastat mohla. Lidský jedinec není uzavřen v místnosti „nyní“, ale má možnost o věcech přemýšlet a představovat si jiné dimenze. Právě toto mu umožňuje oddělit praktický rozum od inteligentního, a na tomto základě je schopen oproti zvířeti volání svých instinktů potlačit. „*Der Mensch ist schließlich vorsehend. Er ist – ein Prometheus – angewiesen auf das Entfernte, auf das*

⁵⁹ GEHLEN, A., str. 23.

Nichtgegenwärtige in Raum und Zeit, er lebt – im Gegensatz zum Tier – für die Zukunft und nicht in der Gegenwart.“⁶⁰

4.2 Člověk jako jednající bytost

Aby Gehlen přece vytvořil definici člověka, dobírá se k označení lidského druhu jako „jednající bytosti“ („handelndes Wesen“). Je to možnost, jak ukázat, ve kterých oblastech lidského jednání je využíváno jak praktického, tak i lidského rozumu. Chce vykreslit přesně ty situace, kde se prolíná sféra biologická se sférou duchovní, a tím naprosto popřít možnost rozdělení těchto dvou oblastí. „...*ein physisch so verfasstes Wesen ist nur als handelndes lebensfähig; und damit ist das Aufbaugesetz aller menschlichen Vollzüge, von den somatischen bis zu den geistigen, gegeben.*“⁶¹ Nebo jak to vyjadřuje Seilerová: „*Práve kategória konania, ktorá podľa Gehlena spája biologické a duchovné hladisko objasňovania človeka, vyjadruje akúsi jednotnú štruktúrnu zákonitosť spájajúcu všetky ľudské funkcie od telesných až po duchovné. Človek jako konajúca bytosť nie je preto stupňované zviera, no ani sám „duch“ v zmysle mimoprirodnej entity.*“⁶²

To, že je člověk bytost jednající znamená, že neustále zaujímá nějaké pozice, aby dokázal přežít. U něho nenalezneme slepé naprogramování na bezprostřední situace, ale on sám si musí najít správnou cestu. Právě v tomto smyslu, je člověk nedokonalá forma bytí. Je to bytost, která na sebe musí neustále nabírat nějaké role a splňovat úlohy, jež mu život přichystal. Není vybaven jako zvíře, pro určitou oblast bytí dispozicemi a jeho nepřipravenost je jedna z podmínek, se kterou se musí v životě „poprat“. „*Die Akte seines Stellungnehmens nach außen nennen wir Handlungen, und gerade insofern er sich selbst noch Aufgabe ist, nimmt er auch zu sich selbst Stellung und „macht sich zu etwas.*“⁶³

4.3 Člověk jako hříčka přírody sestavená z nedostatků

⁶⁰ GEHLEN, A., str. 32.

⁶¹ GEHLEN, A., str. 23.

⁶² SEILEROVÁ, B.: *Človek vo filozofickej antropológii*, str. 81.

⁶³ GEHLEN, A., str. 32.

Gehlen dále člověka charakterizuje jako rozvrh přírody („Naturentwurf“). Volným překladem bychom mohli dojít i k výrazu – „hříčka přírody“. Znamená to, že člověk byl přírodou vržen do života bez kteréhokoliv pro něj důležitého vybavení. Nebyl vybaven specifickými zvířecími zbraněmi, aby se mohl bránit. Příroda člověka ponechala pouze s nejdůležitějšími funkcemi pro život, což ho činilo naprosto zranitelným. Byl jednoduše vyvrhnut sám sobě napospas. Stal se bytostí, která byla, jak se Gehlen zmiňuje, v nouzi. Šlo o existenci, jejíž bytí bylo z mnoha důvodů nedostatkové. („Mängelwesen“). Výbavou, jež byla člověku darována přírodou, se lidský jedinec nemohl ochránit. „*Morphologisch ist nämlich der Mensch im Gegensatz zu allen höheren Säugern hauptsächlich durch Mängel bestimmt, die jeweils im exakt biologischen Sinne als Unangepasstheiten, Unspezialisiertheiten, als Primitivismen, d. h. als Unentwickeltes zu bezeichnen sind: also wesentlich negativ.*“⁶⁴

Chudá výbava se u člověka oproti zvířeti projevuje ve dvou oblastech. Lidský jedinec byl ochuzen o značné množství instinktů a jeho biologická výbava – stavba orgánů se také nestala předpokladem pro jednoduše vedený život. Znovu se dostáváme do místa, proč je člověk jednající bytostí. Právě proto, aby se člověk stal člověkem, musí se přizpůsobit podmínkám, které mu příroda připravila. Neustále řeší úkoly, které mu přístě usnadní život. Nenarodí se s schopnostmi, které po zbytek svého života bude používat, ale musí si vše vydobýt vlastními silami. Lidské bytí je otevřené celému světu. Toto je bod, který mu podle Gehlena znepříjemňuje život. (Toto vrací autora zpět k definici člověka jako k bytosti, která není pevně daná.)

„*Infolge seiner organischen Primitivität und Mittellosigkeit ist der Mensch in jeder wirklich natürlichen und urwüchsigen Natursphäre lebensunfähig. Er hat also den Ausfall der ihm organisch versagten Mittel selbst einzuholen, und dies geschieht, indem er die Welt tätig ins Lebensdienliche umarbeitet.*“⁶⁵

4.3.1 Nedostatek orgánového vybavení

⁶⁴ GEHLEN, A., str. 33.

⁶⁵ GEHLEN, A., str. 37.

Lidskou odlišnost od zvířete můžeme vidět hned krátce po narození. Lidské mládě se rodí naprosto nepřipravené k životu. Aby dítě mohlo konkurovat opičím mláďatům, muselo by být mateřství lidské matky zhruba 21 měsíců. V porovnání s ostatními zvířaty se jedná o formu jakéhosi brzkého narození („physiologischer Frühgeburt“). Lidské dítě nedokáže pár týdnů po narození komunikovat s matkou, postavit se na vlastní nohy a stejně tak rozeznat nebezpečí. Je tedy naprosto odkázáno na pomoc svých rodičů a svého sociálního okolí.

Tímto naprosto základním rozdílem mezi mládětem zvířecím či lidským však biologická nevybavenost nekončí. Člověk nemá naprosto žádné orgány, které by mu usnadňovaly jeho život. Jeho stavba těla v žádném případě neumožňuje jakoukoliv formu útoku. (Nemá např. tesáky, či nedisponuje velkou vahou atd.) Lidská nedokončenost je značná i v oblasti sebeobrany a možnosti úniku. Ani pro prchání z nebezpečných situací není člověk vybaven.

Přesto člověk nevystupuje jako „outsider“. Jeho schopnost jednat zde hraje hlavní roli. Jak se říká, „nestojí s rukama v kapsách“. Jeho přizpůsobení je sice pozvolné, ale existuje. Člověk se sám učí ovládat své tělo a schopnost pohybovat se. Je svým pánem v otázkách, kdy je nutné pootočit se stejným či naprosto novým způsobem atd. Vše, co vidí, si automaticky ukládá do paměti. Jeho oči jsou napojeny na myšlenkové pochody. Právě proto, že jeho forma bytí je otevřená, je schopen znovu si vybavovat zážitky z minulosti a zapojit svou fantazii v obrazech do budoucnosti.

Toto je bod, kdy dochází ke specificky lidskému chování. Člověk pomocí toho co zažívá, formuje své myšlenky. Jak už jsme si řekli, je od svého raného věku závislý na svém sociálním okolí. To znamená, že nemůže a nežije sám. Proto je pro něho důležité vše, co kdy zažije, sdílet s ostatními. Toto sdělení pak probíhá pro člověka specifickou cestou, a to tedy pomocí lidské řeči. „*Die Richtung dieser senso-motorischen Prozesse wird von der Sprache eindeutig übernommen und zur Vollendung ausgebaut, und damit ist der Übergang zum „Denken“ gefunden.*“⁶⁶

⁶⁶ GEHLEN, A., str. 47.

Díky řeči pak člověk může sdílet své plány i představy s jinými lidmi a nestát zde osamocený. V tomto momentě dochází k prolínání příběhů. Jedinec má schopnost ovlivnit ostatní, a naopak. Tímto dochází k jeho vývoji. Lidé se společně učí novým schopnostem, přetvářejí a kultivují své okolí. *„Die Sprache führt und schließt die gesamte Aufbauordnung des menschlichen Sinnes – und Bewegungslebens in deren unvergleichbarer Sonderstruktur zusammen. In ihr vollendet sich die Richtung auf Entlastung vom Druck des Hier und Jetzt, von der Reaktion auf das zufällig Vorhandene. In ihr gipfeln die Erfahrungsprozesse der Kommunikation, wird die Weltoffenheit zureichend und produktiv bewältigt und eine Unendlichkeit von Handlungsentwürfen und Plänen möglich. In ihr schließt sich alle Verständigung zwischen Menschen in der Gleichrichtung auf gemeinsame Tätigkeit, gemeinsame Welt und gemeinsame Zukunft.“*⁶⁷

Pro shrnutí: Člověk není svými orgány přizpůsoben pro žádnou oblast života. Proto ho můžeme označit za naprosto bezbranného a za bytost v nouzi. Nikdo však kromě jeho samého mu nemůže nabídnout pomocnou ruku. Na toto přírodou způsobené bezpráví člověk odpovídá vývojem sebe sama. Osvojuje si schopnost pohybu, učí se používat svou ruku a později ovládá umění řeči. Výsledkem je ovládnutí myšlení a uvědomování si svého já. Toto všechno se mu stane štítem pro jeho nuznou výbavu.

4.3.2 Nedostatek instinktů

Již mnohokrát jsme se zmínili o tom, že zvířata jsou vedena instinkty. Ty jsou pro ně hlavními hnacími motory, a tudíž naplňují jejich nejzákladnější potřeby. Dále jsme zde poukázali na to, že člověk se nemůže svou výbavou od přírody zvířeti v žádném případě rovnat. *„Was bei den Tieren durch natürliche Ausstattung ihr Überleben sichert, müssen Menschen erst durch ausdrückliche Anstrengung möglich machen“*⁶⁸

⁶⁷ GEHLEN, A., str. 50.

⁶⁸ LORENZ, K.: *Einführung in die philosophische Anthropologie*, str. 69/70.

Přesto i člověk není bez svých potřeb. Potřebuje se přeci nějakým způsobem udržet naživu.

Kvůli své nevybavenosti však nereaguje stejně instinktivně jako zvíře. Dochází k zapojení rozumu. To způsobí přeměnu pudu do formy potřeby. Ty se poté stanou zájmem lidského jednání. Podle Gehlena tedy, v souvislosti s člověkem, nemluvíme o instinktech a pudech, ale spíše o lidských potřebách. „*Bei einem handelnden Wesen muss also das Antriebsleben eine sehr besondere Struktur haben: es muss vor allem orientierbar sein, d. h. nicht nur bestimmte lebensnotwendige Bedürfnisse enthalten, sondern auch die oft sehr bedingten Umstände ihrer Befriedigung, mit denen, weil diese ja selbst wechseln, es mitvariieren muss. Inhaltliche Vorstellungen, Phantasmen der Erfüllungen und ihrer Sachgesetze müssen diese Orientierung gewährleisten.*“⁶⁹

Specificky lidským projevem naplnění těchto potřeb je schopnost správného načasování, ale i potlačení při naplnění svých přírodních požadavků. Právě toto způsobuje, že člověk musí zapojit své schopnosti coby jednající bytosti, aby v nejvhodnější dobu došlo ke splnění.

K tomu využívá i svých předešlých zkušeností. Snaží se najít nové a jednodušší cesty

Využívá představ i zážitků k tvoření nových možností. Toto všechno přeměňuje potřeby na zájmy a naopak. Potlačovat své pudy se člověk učí postupně s tím, jak se začíná začleňovat do svého okolí. Dítě vedle svých rodičů pozvolna začíná ovládat svou chuť, ale i využívat svých rukou k různým činnostem. Pozvolna si uvědomuje samo sebe. Postupem času ovládne lidskou řeč a je schopno využít svých dosavadních zážitků.

Všechno záleží na uvědomování si všech svých dovedností, ale i možností ve svém okolí. Člověk si začíná být vědom toho, jak obejít své instinkty a kdy je využít ke svému prospěchu. Jeho největší plus je ale to, že všechny své, do jisté míry omezené, smysly dokáže nahradit svou lidskou výbavou. Tudíž schopností rozeznat své já, své možnosti a okolní vlivy. Tímto stylem se člověk začíná orientovat ve svém životě a nastoluje mu tak řád. „*Endlich wird durch die*

⁶⁹ GEHLEN, A., str. 53.

*Erziehung die Kraft zur Selbstführung erst begründet, in einem Alter, in dem weder Verständnis für die Absichten der Erziehung, noch irgendeine Fähigkeit, sie selbst zu leisten, vorhanden ist. Das für ein handelndes Wesen entscheidende Können der kontrollierten, selbsttätigen Stellungnahme nach außen und innen hat den Einfluss und die dauernde Gegenwart der Gesellschaft zur Entwicklungsbedingung.*⁷⁰

Dále bychom si měli přiblížit, jaký vliv mají potřeby a jak se s nimi člověk vypořádává. Přirozené potřeby působí a jsou vstřebávány stejnou cestou. Na počátku je vždy nějaký impulz z okolí. Aby však člověk nejednal pudově a v návalu svých potřeb, povolí této potřebě vstup do svého vědomí. Protože však vlivů z okolí není zrovna malé množství, musí dojít k určitému „obrnění“ vědomí. Tato ochrana před zblázněním se z nároků okolní přírody tkví v určitém „odlehčení“ („Entlastung“). „*In diesem Sinne bedeutet Entlastung: dass die Schwerpunktbildung im menschlichen Verhalten zunehmend in die „höchsten“, nämlich die mühelosesten, nur andeutenden Funktionen fällt, also in die bewussten oder geistigen, und so ist dieser Begriff geradezu ein Schlüsselbegriff der Anthropologie: er lernt uns, die höchsten Leistungen des Menschen mit seiner physischen Beschaffenheit und seinen elementaren Lebensbedingungen im Zusammenhang sehen*“⁷¹

Tento pojem je důležitým pojmem celé Gehlenovy antropologie. Právě schopnosti odlehčit určitou situaci, využívá člověk ve všech oblastech jednání. To probíhá asi takto: Odlehčením dojde k filtraci na potřeby nutné a podřadné. Ty nutné pak člověk na základě svých předešlých zážitků uloží do „zásuvky“ ve svém nitru. Zde pak dojde k jejich transformaci na určité zájmy svého jednání. Pomocí své fantasmie i řeči, které zprostředkovávají přeměnu pudů na obsahy myšlení, tak najde správnou a pro člověka přirozenou cestu jak je „rozumně“ naplnit.

„Der Mensch orientiert seine Antriebe und Bedürfnisse, er gibt ihnen eigentätig Inhalte, denn indem er Erfahrungen macht, ja nur indem er spricht und

⁷⁰ GEHLEN, A., str. 61.

⁷¹ GEHLEN, A., str. 65.

*die Welt ausdeutet, nimmt er sie in sich hinein, d. h. er vermittelt selbst die inhaltliche, konkrete Bestimmung seiner Antriebe, die in der Richtung seines Handelns und an diesen Gegenständen erwachen und sich an die Bilder der Erfahrung heften.*⁷²

Naše potřeby tedy mají formu určitého „uzrání“. Na základě toho, že postupně a ne „zbrkle“ dojde k jejich naplnění, dochází k tomu, že člověk o nich přemýšlí. Jsou zde propojeny oblasti vnitřního a vnějšího vlivu. Jako vnější se ukazují naše potřeby a jako vnitřní jsou pak odpovědi ve formě rozumného jednání. „*So also besetzen wir unser Gemüt mit Vorstellungen des Äußeren Sinnes, so orientieren wir unser Antriebsleben, das menschlich ist, weltoffen, bewusst, orientierbar - das eines handelnden Wesens, dass sich auch von innen her gegenüber der Welt festzustellen hat.*“⁷³

Na závěr bychom mohli Gehlenovo pojetí pudového chování shrnout asi takto. Díky nebo kvůli našim potřebám je člověk propojen s okolím a přírodním světem. Jeho odpovědí však není bezprostřední neuvážené naplnění, ale přeměna potřeby z „nutné, spěchá“ na místo, kde o ní bude přemýšleno a kde se zrodí nejlepší způsob jejího zpracování. Člověk se od svého raného věku učí jak jednat v těch či jiných situacích a reagovat na všechny tyto podněty. Osvojuje si základní pravidla chování, a tím se začleňuje do svého okolí.

4.4. Člověk jako kulturní a disciplinovaná bytost

Aby tedy mohl i člověk žít uprostřed přírody, je potřeba přizpůsobení. Nejedná se pouze o přizpůsobení k jeho bezprostřednímu okolí, ale i změnu okolní přírody k lidskému užítku. Zde se dostáváme k tomu, že nevybavenost lidské rasy způsobuje, že člověk transformuje veškeré okolí, jež ho obklopuje, k obrazu svému. Potřebuje se cítit v bezpečí, mít na dosah potravu. Právě tím, že u něho nejsou dispozice pro život ve stejné míře jako u zvířete, musí se velmi snažit,

⁷² GEHLEN, A., str. 341.

⁷³ GEHLEN, A., str. 343.

aby přežil. Znamená to tedy, že se nemůže pohybovat ve stejných světech jako zvířata.

„Der Mensch ist dazu fähig, die begegnenden Objekte nicht nur als Komplexe von stimuli zu empfinden, sondern sie auf ihr eigenes Sein hin zu drücken und zu reflektieren...“⁷⁴

Díky tomu, že člověk dokáže přeměňovat formu svých potřeb, reflektuje něco ze svého bezprostředního já do okolí. Tím dochází k vlivu zvnějšku na člověka, ale i k ovlivnění okolí člověkem. Tímto způsobem dochází k přeměně přírody na přírodu sekundární, tzn. člověkem vytvořenou. *„So wie der Mensch in die Welt, so dringt die Welt in den Menschen ein, und man kann genau so sagen, dass die erfahrenen, bewältigten, erstrebten, aber auch die verfehlten Sachverhalte im Menschen treiben.“⁷⁵*

Tato příroda je na druhém stupni, poněvadž ji nalezneme pouze u lidského druhu a nejedná se o nic jiného, než-li o kulturu. Díky kultuře se člověk dokáže „zabydlet“ na všech místech na zeměkouli a má schopnost reagovat na nevybavenost lidského organismu. Právě toto zabydlení je odpovědí na otevřený způsob bytí člověka. *„Der Mensch lebt nicht in einem Verhältnis organischer oder instinktiver Einpassung in irgendwelche bestimmte, angebbare Außenbedingungen, sondern seine Konstitution erzwingt, leistet aber auch eine intelligente, planende Tätigkeit, die ihm gestattet, aus sehr beliebigen Konstellationen von Naturumständen durch Veränderung derselben sich Techniken und Mittel seiner Existenz zurechtzumachen.“⁷⁶*

„Fast jede Tierart ist eingepasst in ihr klimatisch, ökologisch usw. konstantes „Milieu“, der Mensch allein überall auf der Erde lebensfähig, unter dem Pol und dem Äquator, auf dem Wasser und dem Lande, in Wald, Sumpf, Gebirge und Steppe. Er ist lebensfähig, wenn er dort Möglichkeiten erzeugen kann, sich eine zweite Natur zurechtzumachen, in der dann statt in der „Natur“ existiert.“⁷⁷

⁷⁴ HAEFFNER, G.: *Philosophische Anthropologie*, str. 20.

⁷⁵ GEHLEN, A., str. 347/348.

⁷⁶ GEHLEN, A., str. 80.

⁷⁷ GEHLEN, A., str. 38.

Proč je podle Gehlena člověk kulturní bytostí, jsme si již vylíčili. Nyní si popíšeme jakou roli v jeho životě člověka hraje disciplína.

Během svého života prochází člověk mnohé cesty, díky nimž se učí novým věcem. Pravidla, která platila pro jeho rodinu jsou již jeho vlastními. Jeho chování a odpovědi na dané nástrahy jsou osvojené vzorce. Všechny jeho kroky jsou namířené do budoucna na splnění určitého snu, cíle nebo zájmu. Člověk je tedy bytost, jehož chování je zacílené a vedené jeho vůlí, která je plodem učení a disciplíny („Zuchtwesen“). „*Er sei schon physisch auf Disziplinierung, Zucht und Training von „oben her“ angewiesen: Er muss sich führen, und er bedarf der Führung durch seine Institutionen.*“⁷⁸ „*Dies ist Wille in engerer Bedeutung, als die, paradox gesagt mühelose Verfügbarkeit der Antriebskraft in vorgezeichneten und festliegenden Bahnen, also die eigene „Willenskraft“.* Sie ist durchaus Resultat der Zucht, der Herrschaftsgeschichte der Leistungen und Antriebe im Menschen.“⁷⁹

5. Závěr

Člověk není „bratrem“ primátů. Má sice mnoho společných rysů, ale ty se neshodují s jeho hlavními vlastnostmi a s tím, co vlastně „člověka dělá člověkem“. Tím je podle Gehlena jeho naprostá nevybavenost. Člověk jako hříčka přírody, jež nemá z žádných zbraní podobných zvířecím jedincům. Není, tak jako oni, slepě vržen do prostředí, pro které by měl biologickou výbavu. Jeho bytí je otevřené světu. Vše, s čím se setkává, zanechává v jeho nitru nezaměnitelné stopy, které se v průběhu času vrátí jako lidská zbraň.

Lidský jedinec je takovou bytostí, která se každým dnem musí prát o svůj holý život. Díky svému biologickému handicapu je nucen vytvořit si sám svou „obranou bariéru“. Právě v tomto momentě člověk využije všech předešlých zkušeností a vrací svůj vliv přírodě. Aby se jeho svět stal světem beze strachu, přetváří si své prostředí. Jeho okolí již není přírodní, ale je kultivované. Jeho

⁷⁸ LORENZ, K.: *Einführung in die philosophische Anthropologie*, str. 70.

⁷⁹ GEHLEN, A., str. 366.

domovem není „divoká příroda“, ale příroda - kultura, již si stvořil pro sebe, aby se i beze svých dispozic o sebe dokázal postarat.

Gehlen chápe nevybavenost člověka jako chybu, která se v přírodě stala a která má přímo fatální následky. Jeho pohled je zaměřen na člověka jako na bytost pro život v přírodě nepřipravenou, a tím postiženou. Bytí člověka je postaveno před každodenní nástrahy života a on se jim musí postavit tak, že on sám vede své kroky přes všechny překážky.

Závěr

V čem je mezi oběma námi sledovanými antropologickými koncepcemi shoda?: Existence člověka je odlišná od zvířat. Tato odlišnost je patrná v závislosti na excentrické formě bytí. Člověku není předepsáno žádné centrum, které by pohánělo jeho chování a jednání. Lidský jedinec tedy nebyl od přírody vybaven takovým množstvím instinktů ani orgánů jako zvíře. Člověk je bytostí v nouzi.

Samozřejmě i člověk má potřebu potravy či rozmnožování. Na základě svého rozumu však nejedná pudově. Vše, co k jeho životu potřebuje, si pomocí učení obstará, a tím se vyvíjí. Při každém novém jednání zapojuje tři různé světy, jež jeho existenci charakterizují. Nejdůležitější je však sdílený svět. Díky němu je člověk schopný i přes svou biologickou nevybavenost přežít. Je to možnost přetváření divoké přírody na přírodu sekundární – kulturu. Tímto prvkem se člověk stává sám sebou. Uvědomuje si sám sebe a tím je oproti zvířatům svobodný a odpovědný za své jednání. Člověk jako jediný dokáže přemýšlet, fantazírovat a odpoutat se od přítomnosti. Dokáže vzít na vědomí nebezpečné, nekonečné i absolutní věci.

Na závěr je nutné poukázat na to, že odlišnost člověka od zvířete je mnohem složitější než pouhé oddělení duše od tělesné schránky. Naši autoři chtěli a dokázali, že člověka musíme brát vážně jako celek psychických i biologických prvků. Člověk přeci není jen „chodící rozum“, ale během svého života díky schopnosti učit se ovládá své pudy a vytváří z nich pouhé zájmy svého jednání a myšlení.

Seznam literatury:

- 1) PLESSNER, H. *Die Stufen des Organischen und der Mensch: Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin: WALTER DE GRUYTER, 1975.
ISBN 3-11-005985-1.
- 2) GEHLEN, A. *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Wiebelsheim: AULA, 2009. ISBN 978-3-89104-727-9.
- 3) LORENZ, K. *Einführung in die Philosophische Anthropologie*. DARMSTADT, 1992. ISBN 3-534-04879-2.
- 4) HAEFFNER, G. *Philosophische Anthropologie: Grundkurs Philosophie 1*. 2.durchges. Aufl. Stuttgart; Berlin; Köln: W. KOHLHAMMER, 1989.
ISBN 3-17-010612-0.
- 5) HAUCKE, K. *Plessner zur Einführung*. Hamburg: JUNIUS, 2000.
ISBN 3-88506-326-3.
- 6) KÄMPF, H. *Helmuth Plessner: Eine Einführung*. Düsseldorf: PARERGA, 2001.
ISBN 3-930450-65-8.
- 7) SEILEROVÁ, B. *Človek vo filozofickej antropológii*. Bratislava: IRIS, 1995.
ISBN 80-88778-10-7.
- 8) KIRCHNER, F., MICHAËLIS, C. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Hamburg: FELIX MEINER VERLAG, 1998. ISBN 3-7873-1325-7.
- 9) FISCHER, J. *Exzentrische Positionalität: Plessners Grundkategorie der Philosophischen Anthropologie*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 48, (2000) 2, 265-288
- 10) DRIESCH, H. *Philosophie des Organischen*. In PLESSNER, H. *Die Stufen des Organischen und der Mensch: Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin: WALTER DE GRUYTER, 1975. ISBN 3-11-005985-1.

ABSTRAKT

JANOUSHKOVÁ, H. Pojetí člověka ve filosofické antropologii Helmutha Plessnera a Arnolda Gehlena: České Budějovice 2010. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce Mgr. Petr Urban, Ph.D.

Klíčová slova: pozicionalita, excentrická forma bytí, společný svět, člověk jako hříčka přírody sestavená z nedostatků, bytí v nouzi

Práce se zabývá postavením člověka v přírodě z pohledu dvou zástupců filosofické antropologie – H. Plessnera a A. Gehlena.

Podle Plessnera tkví výjimečnost člověka v jeho excentrické formě bytí, tzn. že jeho existence není fixována na jeho centrum jako u zvířat či rostlin. Výsledkem je, že lidské chování je svobodné. Nereaguje jako pouhý program zvířecích instinktů, ale má schopnost se sám rozhodovat a díky svému rozumu dát životu správný směr.

Gehlen představuje člověka jako bytost v nouzi. Podle něho je lidský druh výsledkem nedostatků. Příroda ho neobdařila ani dostatečným množstvím instinktů ani orgány, které by mu usnadňovaly život na jakémkoliv místě na Zemi. Lidé žijí po celém světě a svým úsilím bojují o přežití. Budují si svou vlastní „přírodu“, ve které pak mají možnost žít.

Oba autoři vykreslují člověka jako „mimořádnou“ bytost. Ukazují, že jen díky své iniciativě dokáže zdolat nedostatečné biologické vybavení a v souvislosti s tím, zanechat nezaměnitelné stopy ve svém okolí – totiž kulturu.

ABSTRACT

The Conception of the Human Being according to H. Plessner and A. Gehlen in the philosophical anthropology

Key words: positionality, eccentric form of being, common world, human being as a freak of nature assembled from imperfections, being in necessity

My thesis deals with the position of the human being in the nature from the point of view of two representatives of philosophical anthropology – H. Plessner and A. Gehlen.

According to Plessner the exceptionality of the man consists in their eccentric form of being, which means that their existence is not fixated on their centre as it is at animals and plants. As a result of this, human behavior is autonomous. It is not a mere program of animal instincts, but human beings are able to make decisions and thanks to their brain they can give their lives the right orientation.

Gehlen presents a human being as a being in necessity. According to him the human race is a result of imperfections. The nature did not equip it with sufficient amount of instincts and organs, which would make its being at any place on the Earth easier. People live all over the world and they have to put in a lot of strain to survive. They create their own natural environment in which they are able to live. Both authors describe the human being as an extraordinary being. They point out that only thanks to their own initiative people are able to overcome imperfections in their biological equipment and to leave unmistakable marks in their surroundings – that is the culture.